

2

2022

Letnik XXV

ISSN 1318-864X

Slovenščina v šoli

pravljica
priselovno določilo

Vsebina

ZA UVOD

Mirjam Podsedenshek | **Boris Pahor, pisatelj**
(26. 8. 1913–30. 5. 2022) | **1**

RAZPRAVE

Mira Sušič | **Boris Pahor – nacionalno vprašanje**
v zbirki novel in črtic *Grmada v pristanu* | **2**

DIDAKTIČNI IZZIVI

Vanja Kavčnik Kolar | **Problemsko-ustvarjalni pristop**
pri razvijanju zmožnosti poustvarjalnega pisanja
v 6. razredu OŠ – predstavitev primera
iz prakse | **17**

Mojca Batič Škarabot | **Branje in projektno**
učenje | **27**

Mojca Kavčič | **Nove perspektive poučevanja**
v osnovni šoli | **36**

Eva Vrhovnik Gomboc | **Govor derviša Alija Rašida**
v delu Antona Aškerc *Čaša nesmrtnosti* | **41**

Mira Sušič | **Preverjanje znanja pri pouku**
književnosti učencev/dijakov s posebnimi
potrebami v osnovni in srednji šoli
v zamejstvu, v Italiji | **47**

Jan Černetič | **Interaktivna obravnava**
Levstikovega *Popotovanja Od Litije do Čateža* | **57**

Revija je vpisana v razvid medijev, ki ga vodi Ministrstvo za kulturo, pod zaporedno številko 574.

Zavod
Republike
Slovenije
za šolstvo

Priznanje avtorstva-Nekomercialno-Brez predelav

Slika na naslovnici: fotografija Ele Peroci, 14. marec 1983. Foto Janez Bogataj. Hrani Muzej novejšje zgodovine Slovenije.

Mirjam Podsedensek | odgovorna urednica

Boris Pahor,
pisatelj (26. 8. 1913–30. 5. 2022)

»S Camusom zavidam tistim, ki bodo, ko me ne bo več, ljubili cvetje in žene, s Kosovelom tistim, ki bodo lahko poslušali, kako bori vršijo.« (Pahor, 2009: 369)

Čeprav človek v življenju tudi izzveni in mine, se zdi, da je prav literatura tisti svet, v katerem ostane vedno živ.

Pred nami je lahko vselej, ko odpremo knjigo, kjer ostaja tak, kot ga je videl ustvarjalec – obenem pa sme biti tak – kot ga vidi vsak izmed nas. Morda je ravno možnost stika in notranje povezanosti z zgodbo tista, ki nam odpira vrata iz sedanjosti v preteklost in obratno.

Živost književne osebe, njeno ravnanje, prostor, kamor je bivanjsko in miselno vpet, pogosto tudi ujet, je skorajda vedno nesluteno enaka, skorajda ista.

Izrazita bivanjska odprtost izobraženca, ki išče svoj osebni odgovor na vprašanje »Kdo sem in kam grem?«, iskanje identitete v pisanem vrvežu Trsta, ki ga zaznamujejo najprej razpad starega avstro-ogrškega sveta, rani prva svetovna vojna, prvi koraki italijanskega fašizma, s požigom Narodnega doma, kasnejši odhod v severno Afriko in na bojišče in tragična, težka izkušnja niza genocidnih taborišč, ki jih kakor po srečnem naključju preživi.

Zasidran v preteklosti osebnega, tudi intimnega doživetja, je Boris Pahor, pričevalec eksistencialne dvojnosti, rahločutni sooblikovalec mostu med dvema, ki lahko zgradita odnos – moški in ženska – predvsem pisatelj.

Želi biti, in tudi je, ves čas svojega dolgega in razgibanega življenja – slovenski pisec: kratke proze, s podobami slovenskega človeka in v romanih – Slovenca in evropskega svetovljana.

* * *

Tudi zato je v drugi številki revije, v *Razpravi*, tokrat objavljen prispevek prof. Mire Sušič, ki podrobneje analizira pisateljevo zbirko kratke proze *Grmada v pristanu* in se skladno s svojo naravo in življenjem med Slovenci v zamejstvu interpretativno povezuje s polpreteklim ter ga skuša povezati s sedanjostjo.

Učna sedanjost, ki jo z naslovi napovedujejo didaktični prispevki, ravno tako odpira potrebo po angažiranju učitelja in učenja pri branju in pisanju; tokrat poustvarjalnem (prispevka Mojce Batič Škarabot in Vanje Kavčnik Kolar).

Eva Vrhovnik Gomboc s člankom *Govor derviša Alija Rašida v pesmi Antona Aškercar Čaša nesmrtnosti* aktualizira pomen govorne besede in njeno ontološko sporočilo, tako kot se Mojca Kavčič loteva Prešernove poezije, Krsta pri Savici – in Črtomirja v njej.

Prispevek mladega raziskovalca Jana Černetiča kaže, da je tudi Levstikovo *Popotovanje Od Litije do Čateža* za šolsko rabo sodobno, zanimivo in tako kot vsa slovenska književnost – vedno znova živo.

Slovenščina v šoli 2

XXV. letnik

leto 2022

ISSN 1318-864X

Izdajatelj in založnik: Zavod RS za šolstvo, Poljanska cesta 28,
1000 Ljubljana

Predstavniki: dr. Vinko Logaj

Uredništvo: mag. Mirjam Podsedensek (odgovorna urednica),
dr. Lara Godec Soršak (Pedagoška fakulteta Ljubljana),
Mira Hedžet Krkač (Zavod RS za šolstvo),
mag. Mojca Honzak, Ljubljana,
dr. Boža Krakar Vogel (Filozofska fakulteta v Ljubljani),
dr. Maja Melinc Mlekuž (Univerza v Novi Gorici, Fakulteta za
humanistiko), Bojana Modrijančič Reščič (Šolski center Nova
Gorica), Vlado Pirc (Zavod RS za šolstvo),
dr. Igor Saksida (Pedagoška fakulteta Ljubljana),
dr. Miha Vrbinc (Deželni svet za Koroško)

Naslov uredništva: Zavod RS za šolstvo, OE Nova Gorica (za
revijo Slovenščina v šoli), Erjavčeva ulica 2, 5000 Nova Gorica;
tel. 05/330 80 79; mirjam.podsedensek@zrss.si

Urednica založbe: Simona Vozelj

Jezikovni pregled: Katja Križnič Jeraj

Prevod povzetkov: Bumblebee, jezikovno svetovanje,
Polanca Luznik s. p.

Oblikovanje: Simon Kajtna

Prelom: Design Demšar d. o. o.

Tisk: Present d. o. o.

Naklada: 465 izvodov

Naročila: ZRSŠ – Založba, Poljanska cesta 28, 1000 Ljubljana;
faks: 01/300 51 99; zalozba@zrss.si

Letna naročnina (3 številke): 35,00 € za šole in druge
ustanove, 26,25 € za individualne naročnike; 12,50 € za
dijake, študente, upokojene; za naročnike iz tujine 40,00 €;
cena posamezne enojne številke v prosti prodaji je 13,00 €;
v cenah je vključen DDV

Mira Sušić | Humanistični in družbeno-ekonomski licej Anton Martin Slomšek, Trst

Boris Pahor – nacionalno vprašanje v zbirki novel in črtic *Grmada v pristanu*

Boris Pahor - National Question in Collection of Short Stories
Grmada v pristanu

Ključne besede:

motivi v kratki prozi,
nacionalno vprašanje, literarni
liki Slovencev in Italijanov,
jezik

Keywords:

motifs in short fiction,
national question, Slovenian
and Italian literary characters,
language

Izvleček

V članku bom obravnavala nacionalno vprašanje v Pahorjevi zbirki novel in črtic *Grmada v pristanu*, ki je izšla leta 1972. Zbirka sodi v pisateljevo kratko prozo. Analizirala bom novele in črtice v zbirki, posebnosti Pahorjevega jezika in značaje ter obnašanje literarnih oseb obeh narodnosti, ki se pojavijo v novelah in črticah zbirke.

Abstract

The current article examines the national question in Pahor's collection of short stories and sketches *Grmada v pristanu* (The Bonfire in the Quay), published in 1972 as part of the author's short fiction works. The short stories and sketches, Pahor's distinctive writing style, and the personality traits and demeanours of the literary characters of both nationalities in the collection are discussed in the following sections.

Uvod

Boris Pahor se je rodil v Trstu 26. avgusta 1913. Tržaški avtor je eden najbolj znanih slovenskih pisateljev z obrobja slovenskega etničnega ozemlja, med Jadranskim morjem in kraškimi gmajnami. Kot otrok je doživel požig Narodnega doma v Trstu. Ta dogodek se mu je globoko vtisnil v spomin in ga spremljal vse življenje, ker je postal simbol fašističnega preganjanja primorskih Slovencev. Bil je italijanski vojak v Libiji, leta 1944 je bil aretiran in deportiran v nacistično taborišče, ker se je pridružil odporu proti nacifašizmu. Po koncu vojne se je zdravil v Franciji in se nato vrnil v rodni Trst. Diplomiral je na univerzi v Padovi in dolga leta poučeval na slovenskih šolah v zamejstvu. Izdal je več romanov (Nomadi brez oaze, Nekropola, Zatemnitev, Spopad s pomladjo, V labirintu, Zibelka sveta), zbirke novel in črtic (Moj tržaški naslov, Kres v pristanu, Na sipini, Grmada v pristanu, Varno naročje in Dihanje morja), polemične spise (Odisej ob jamboru) in dnevnike (Ta ocean strašno odprti, Notranji odmevi). Pisateljeve knjige so doživele prevode v tuje jezike. Izšle so v francoščini, angleščini, nemščini, italijanščini, španščini, ruščini in srbsčini. Tržaški avtor je prejel mednarodna in državna priznanja in nagrade, med njimi Prešernovo nagrado, priznanje Občine Trst za zasluge, francoski red viteza Legije časti.

Problem obstoja in preživetja slovenskega človeka je izhodišče in seveda središče vsega pisateljevega literarnega dela, na katerega je vplivala raznarodovalna politika fašističnega režima.

Motivi v Pahorjevi kratki prozi

Tržaški zamejski pisatelj Boris Pahor zavzema pomembno mesto med pisatelji slovenske književnosti. Njegovo literarno delo se je uveljavilo tudi v tujini, najprej v Franciji, nato so ga spoznali tudi italijanski bralci. Pisatelj literarni opus obsega novele, črtice in romane. Glavni problem Pahorjevega literarnega ustvarjanja je nacionalno vprašanje, ki se kaže v antifašizmu, doživljanju grozot nacističnih taborišč in v ljubezni. Njegova dela so izrazito avtobiografska. Nacionalno vprašanje je torej osrednji motiv Pahorjevega pisateljevanja. *»Prva in verjetno začetna ideja izhaja iz narodnostnega vprašanja in se hkrati spreminja v splošnejši, politični upor proti političnemu totalitarizmu fašistične ideologije.«* (Paternu, Glušič Krisper, Kmecl: 314)

Ljubezen do svojega naroda in ljubezen do ljubljene ženske sta enakovredni, ker oblikujeta odnos do človeka kot takega.

Problem obstoja in preživetja slovenskega človeka je izhodišče in seveda središče vsega pisateljevega literarnega dela, na katerega je vplivala raznarodovalna politika fašističnega režima, ki jo je doživel kot otrok, mladostnik in odrasel. Presunljiva izkušnja nacističnega koncentracijskega taborišča je bila izhodišče pisateljevega razmišljanja o razčlovečenju ljudi. »Pahor se je namreč osredotočil na vprašanje narodne eksistence Slovencev v Trstu in na doživljajske razsežnosti človeka, ki ga je usoda pahnila v koncentracijsko taborišče.« (Pogačnik 1967: 154) Ljubezen je tista gonila sila, ki omogoči človeku prepoved po katastrofi, zato je poudarjena v celotnem Pahorjevem literarnem delu. *»Prav ljubezen je bila zanj temeljno oznanilo slehernega človeka; njen značaj in njena moč sta posledica človeškega in narodnega substrata v osebnosti.«* (Pogačnik 1967: 157) Ljubezen do svojega naroda in ljubezen do ljubljene ženske sta enakovredni, ker oblikujeta odnos do človeka kot takega. Doživetje koncentracijskega taborišča je tudi vplivalo na tematiko pisateljevega ustvarjanja, saj je postalo značilni prepoznavni element njegove proze. Pisatelj je postavil v ospredje grozote taborišč, ki jim je bil priča. V ospredju je bil pogled ujetnikov-žrtev na krvnike. *»Ob žrtvi ga rabelj nikakor ne zanima kot problem, meja med njima je dokončna, kot med črnim in belim, neprebojna.«* (Inkret 1980: 59). Boris Pahor na papir natančno prelije svoja doživetja in občutke, zato ni čudno, da kot bivši deportiranec in taboriščnik, ki je doživel pekel grozot taborišča, pri opisovanju zanemari krvnike, ki niso bili med življenjem in smrtjo, ampak so kruto odločali o njiju. Odnos do smrti ni samo odrejal razmerja med krvniki in žrtvami, ampak je tudi določil vrednote, med katerimi je ljubezen odražala življenje, prepoved človeka in odreditve gorja – bila je upanje za boljši svet.

»Zaupajoča zveza med moškim in žensko je znamenje ponovnega zaupanja v ljudi, najdenje življenjskega smisla in priznanje človečnosti.« (Paternu, Glušič Krisper, Kmecl 1967: 317)

Boris Pahor je bil predvsem pisec kratke proze oziroma novel in črtic. »Vsi Pahorjevi romani predstavljajo silen napor po razširjenju novelistične strukture, ki je – kar kaže – vendarle njegova adekvatna oblika pripovedi. Bolj ali manj porabljajo za snov tvarino, ki jo najdemo novelistično vsaj fragmentarno literarizirano že v času do leta 1952; vsem je skupna novelistična zasedba s po eno, kvečjemu dvema osebam, med katerima spričo poetiziranega realističnega pripovedovanja in spričo opisane zamejenosti idejnega sveta ne more priti do prerazsežnih zapletov in konstrukcij. Zato se pod grožnjo potrebne kvantitete v romaniziranih predelavah rada naruši pripovedna mera, z njo pa utrpi kompozicija in estetska funkcionalnost pripovedi.« (Paternu, Glušič Krisper, Kmecl 1967: 317) Boris Pahor je črpal navdih in motive iz novel in črtic, ko si je zamislil roman. Pisatelj je zgodbo razširil in snov prilagodil zahtevi romana. Krhka proza mu je bila iztočnica za romane, lahko jo razumemo kot predhodnico njegovih romanov.

Narodna zavest je bila problem človeške zavestne izbire in odločitve. Knjiga in slovenska beseda sta postali simbol kulturne pripadnosti slovenskemu narodu.

Fašizem se je zakoreninil v zavest tržaškega pisatelja. »Mora je to, ki ugonablja zavesti ljudi, strah, ki sesa v mozeg in možgane otrok, ker zaradi slovenske besede gorijo hiše in gledališča, zaradi nje posiljujejo ljudi z ricinovim oljem. In streli odmevajo po ulicah. In zapori so dve desetletji polni. In spet je ogenj za slovensko knjigo, kakor za kup odvrženega pohištva, v katerem so se zaredile stenice. In za tistega, ki se je uprl, je bil svinec v hrbet.« (Pahor 2021: 260) Narodnost je čez noč postala stvar osebne izbire, ne pa pravica po črki zakona in postave. Narodna zavest je bila problem človeške zavestne izbire in odločitve. Knjiga in slovenska beseda sta postali simbol kulturne pripadnosti slovenskemu narodu. Kras je bil simbol domačnosti, mestni vrvež tržaškega pristanišča pa je bil sinonim tujega, v katerem se je prikradel občutek manjvrednosti. Slovenstvo se je zateklo k naravi, kraškim gmajnam in borovim gozdičem, ki so bili domači slovenskemu človeku in ne tuji, kot je to postal Trst, ki ni bilo več svetovljansko mesto, ampak je postalo čez noč zgolj italijansko. Kras in morje, kotička slovenske obale med Miljami in Devinom, sta zaživela v slovstvu zamejskih pisateljev in pesnikov. Pridobila sta pomen nacionalne identitete – v nasprotju s Trstom. V literarnem delu Borisa Pahorja se odraža bodisi dvojnost med mestom, morjem in Krasom bodisi zahteva po nacionalni in kulturni izbiri posameznika, živečega na tem ozemlju.

Motiv ljubezni v kratki prozi

Motiv ljubezni se pojavi v pisateljevi prozi. Ljubezen je za Pahorja sestavljena iz dveh bistvenih elementov, ki tvorijo človeka: ljubezen do rodne zemlje, naroda in jezika in ljubezen do osebe. Ta dva elementa se dopolnjujeta, se spajata drug v drugega. Če en element ni dovolj čvrst in odpove (narodna zavest pri Slovencih), pri Italijanih pa politični nazor, se zveza podre, ljubezen zamre in razdere, pri tem pa ni pomembna narodnost, je vse podrejeno demokratičnemu političnemu prepričanju posameznika. Narodnost se torej pokriva z ideologijo, narodno zavestjo in ljubeznijo do ljubljene osebe. Tržaški pisatelj obravnava motiv nacionalne identitete bodisi v kratki prozi bodisi v romanih.

Motiv narave v kratki prozi

Narava oziroma Kras sta pojma slovenstva. Kras predstavlja zatočišče in zavetnika slovenskega človeka, ker se ta zateka k njemu. Zanj je pojem poznanega in domačega. Kraške gmajne in borovi gozdiči so Italijanom tuji, ne glede na njihovo po-

litično prepričanje. Narava je za fašizem sovražna. Mesto Trst z vrvežem in ulicami predstavlja pojem tujega, sovražnega sveta do slovenstva nasploh. Trst je simbol italijanstva, ki ima predvsem negativen predznak zaničevanja in zatiranja slovenskega človeka. Fašizem se torej izenači z mestom.

Boris Pahor združi v celoto ljubezen ljubljene osebe z ljubeznijo svojega naroda. Ta elementa se v bistvu prekrivata in dopolnjujeta drug drugega. Ljubezen do ljubljene osebe je podrejena ljubezni do rodne zemlje in obratno. Ljubezen je za tržaškega pisatelja velika, skladna celota, sestavljena iz dveh elementov. Oba elementa se morata spajati, da je razmerje srečno, ker pride do razumevanja med partnerjema. Če en element odpove, se celotna ljubezen podre kot stolp iz kart. Literarni lik ostane sam s svojo ljubeznijo do zatiranega naroda, ker je doživel razočaranje v osebni ljubezni. Narodnostno vprašanje se istoveti z ljubeznijo do rodne zemlje in hkrati tudi ljubljene osebe.

»Ali ne bo nikoli gospodar svojih čustev? Zmeraj tako zaletav? Tako navdušen in potem tako poražen? Bojevit in potem potepuško ravnodušen? In zmeraj tako nihal in bo zdaj član upornih ljudi, zdaj osramočen samotar, ki s prahom na čevljih prosi miloščine? Prej ljubimec neučakano Jadranko in zaradi nje upornik, ki ga odpeljejo na jug, pa spet reševalec vlačuge? Ne, ampak ima tudi on pravico, da strne v eni sami ljubezni, ljubezen do svojih ljudi. Mora imeti to pravico. Mora imeti nekoga, da mu odda bogastvo, ki ga ni moč raztresati med ljudmi kakor zrnje.« (Pahor 2021: 49)

Zbirka novel *Grmada v pristanu*

Zbirka kratke proze Kres v pristanu je izšla leta 1959 pri založbi Mladinska knjiga. Novele in črtice so postavljene v čas prve svetovne vojne in v čas fašističnega vzpona, njegovega nasilja in prevzema oblasti ter raznarodovanja v predelih Primorske in Istre, ki so prišli pod kraljevino Italijo. Bralec iz Pahorjevih novel in črtic pozna hude razmere, v katerih so živeli primorski Slovenci in istrski Hrvati. Ob morju in mestu se v pisateljevi kratki prozi pojavi še Kras. Kras ima posebno vlogo v besedilih, ki obravnavajo fašistično dobo. Občutek varnosti, domačnosti in zavetja je povezan s kraško pokrajino, medtem ko mesto Trst vzbuja v slovenskem človeku odtujenost, strah in zaničevanje. Zbirko tvorijo besedila: *Žrelo kamnitega leva*, Kres v pristanu, Metulj na obešalniku, Rože za gobavca, Orient ekspres, Nesluteno vprašanje. Druga izdaja zbirke Kresa v pristanu je izšla leta 1972 pri Državni založbi Slovenije z naslovom *Grmada v pristanu*. Knjiga vsebuje z izjemo ene novele (*Žrelo kamnitega leva*) vse iz prve izdaje, obenem pa je opremljena s študijama Lava Čermelja in Jožeta Pogačnika.

Poleg novel in črtic bralec najde v knjigi še odlomke dveh avtorjevih romanov: *Parnik trobi nji* in *Nomadi brez oaze*. Tržaška založba Mladika je poskrbela za ponovno izdajo pisateljeve zbirke kratke proze, ki je izšla leta 2013. Bralec najde v njej spremno študijo izpod peresa Lava Čermelja in odlomke iz romanov *Parnik trobi nji* in *Nomadi brez oaze*.

Žrelo kamnitega leva

Besedilo *Žrelo kamnitega leva* je postavljeno v tržaško okolje in obravnava socialno tematiko. Zgodba se dogaja v času prve svetovne vojne, ko v mestu in okolici še ni prišlo do nacionalnih nasprotij. Družina italijanskih in slovenskih dečkov, iz raznih mestnih družin, na robu mesta krade premog, ki je natovorjen na vagonih vlaka. V ospredju sta torej socialna stiska in revščina, ki oklepa v primež bodisi Italijane bodisi

Slovence. Avtor prikaže ozračje vojne v zaledju fronte in bedo, ki jo vojna prinese s seboj. Boris Pahor mojstrsko opiše duševnost otrok, ki jim je odvzeto otroštvo. Drugega za drugim niza strnjene prizore, ki tvorijo rdečo nit zgodbe.

V ospredju je izključno socialna tematika: vojna, beda, vsakdanji boj za golo preživetje. Skupina otrok preživlja svojo mladost v skrajnem pomanjkanju. Vojna je stvar odraslih, a je tudi del otroških iger. V besedilu bralec spozna like tržaških mulcev iz roba mesta, med katerimi poleg Gina, Bruna, Alda, Sergija najbolj izrazno izstopa Lojzek, ki »cepeta« za klapo. Železniška proga je del proletarskega okoliša, kjer klapa mulcev preživlja dneve. Dečki so sinovi bednih delavcev, vojnih vdov. Med njimi ni razlik, ker beda združuje vse, Italijane in Slovence. Društvo »Kavelj« je namreč narodnostno mešana družina, med člani ni nacionalnih ovir, ker lakota ne pozna razlik in je za vse enaka, skratka se poživlja za nacionalne meje. Stražnik, ki je edina nevarnost za klapo mulcev, je predstavnik oblasti. Oblast se ne ozira na narodnost, ampak pogosto lovi reveže, ko ti prekršijo zakon, ker kradejo. Otroci kradejo premožila zaradi potrebe. Roka oblasti ne dela razlike med Italijani in Slovenci, zato ne prizanese društvu Kavelj. Boris Pahor mojstrsko prikaže razmere v Trstu in oklici med prvo svetovno vojno, saj bralcu oriše vsakdan bednega dela mesta in revščino socialno zapostavljenih družin, ki živijo v tistem delu mesta, kjer ni razlike med narodoma, saj Italijane in Slovence pesti stiska pomankanja. Socialni položaj zapostavljenih in zavrženih združuje italijanske in slovenske dečke v skupnost.

Kres v pristanu

Zgodba se dogaja v Trstu, v času vzpona fašizma. Boris Pahor izbere za literarni lik proletarsko družino, ki jo bralec sreča tudi v Brodolomu. V ospredju so trije otroci: Branko, Evka in mala Olgica. Družina životari v kletnih prostorih. Bivši avstrijski uradnik živi z nečakinjo šiviljo nad kletnim prostorom, kjer stanuje družina v revščini. Osrednja doživetja otrok sta požig Narodnega doma in pretepanje fašistov starega avstrijskega uradnika. Otroški svet se sreča s krutostjo odraslega sveta. Boris Pahor prikaže dogajanje z zornega kota otrok.

Mici je portret tistih zamejskih Slovencev, ki so zavedni in ne zanikajo svojega slovenstva, a pazijo, da se ne bi komu zamerili. Njena slovenska zavest ima dvojno plat: narodno in željo po svobodi.

V besedilu gre za vzporedni zgodbi: zgodbo nečakinje Mici s starcem in zgodbo delavske družine z otroki. Avtor obeh zgodb ne razvija ločeno in samostojno, ampak ju prepleta in vgrajuje v kontekst, ki sestavlja vzdušje, v katerem so se znašli mladi ljudje in otroci po nastopu fašizma. V besedilu je poudarjena vloga nečakinje, ki jo avtor obširno obdela, kot bi to zahtevala logika pripovedi. Nečakinja je protiutež starčku, ki predstavlja iztekli čas bivše oblasti v mestu.

Nečakinja ni zanikala svoje pripadnosti slovenstvu pred fašisti. Otroci doživljajo požig Narodnega doma kot pošastni pravljичni svet, ki se je čez noč spremenil v kruto realnost. Odrasli in otroški svet sta zopet v središču pisateljeve pozornosti. Otroci hodijo k šivilji Mici poslušat pravljice, ki postanejo realnost takoj ob prihodu starega strica, ki surovo ravna s svojo nečakinjo. Stari nemškutar, sicer slovenskega porekla, je simbol nasilja. Pooseblja dobo prihajajoče fašistične diktature in avstrijske preteklosti, Mici je podoba slovenskih ljudi. Dekle pohlevno in potrpežljivo prenaša starčevo nasilje, ki jo zmerja z tržaškim ponižujočim in žaljivim vzdevkom »sciaiva«, ko se izreče za Slovenko ob ljudskem štetju. Dekle polije starca z vodo, a se mu takoj opraviči.

»'Obraz strogega kipa je bil uprt vanjo. Da sem Slovenka!' In tedaj je začel stari hitro hoditi tja in sem po sobi, razburjen kakor kapitan na ladji, ki se potaplja. 'Sciaiva!' je nenadoma rekel in je bilo, kakor da je pljunil v kot njene sobe. 'Tako kot vi!' je hladno rekla Mici. 'Was?' In v kamnito lice se je od nekod začel prilivati rdeč odsev. Z gubastega vratu navzgor. 'Was hast du gesagt?'« (Pahor 2021: 37)

Mici je portret tistih zamejskih Slovencev, ki so zavedni in ne zanikajo svojega slovenstva, a pazijo, da se ne bi komu zamerili. Njena slovenska zavest ima dvojno plat: narodno in željo po svobodi. Mici so edino razvedrilo otroci, ki prihajajo k njej, ker jim pripoveduje pravljice. Branje pravljič je za šiviljo trenutek, ko pozabi na krutega strica. Ko se je deklica izreklo za slovensko besedo in ni zanikalo svoje biti, se je za hip otreslo starčevega jarma.

Otroci se srečajo s krutostjo časa in odraslih. Branko, Evka in Olgica odraščajo v pomankanju in revščini »sredi strahu« pred prihodom starca, ko jim Mici bere in pripoveduje pravljice, in črnosrajčnikov. Kot v pravljičah se naenkrat pojavijo črni možje. »*Evka in Branko pa sta bila majhna in nista razumela, kaj so se menili ljudje. Vedela sta, da gori NARODNI DOM in da ni prav, da so ga hudobni fašisti zažgali.*« (Pahor 2021: 26) Nasilje odraslih je spremenilo otroški svet. Otroci so naenkrat postali odrasli. Nasilje je spremljalo njihov vsakdan. Niso se več sproščeno igrali, ker je na njihovo otroštvo padla senca odraslega sveta. Črni možje iz pravljič so bili kruta realnost. Nasilje, ki ga doživijo bodisi otroci bodisi Mici, okrepi nacionalno zavest in povzroči odpor do črnih mož.

Lavo Čermelj piše tako v uvodu Pahorjeve zbirke: »*Požig Narodnega doma je bil ognjeni krst nastajajočega fašizma. Za fašiste je bil ena najvažnejših epizod v zgodovini Italije po prvi svetovni vojni in dali so ji posebno ime Vespri triestini.*« (Pahor 2021: 15)

Metulj na obešalniku

Podoba učitelja ni prikaz vzgojitelja, kot bi ga pričakovali v šoli, ampak je portret zatiralca, orodja oblasti, gobe, ki je morala izbrisati iz otroških možganov vsako slovensko sled.

V črtici Metulj na obešalniku bralec najde motiv slovenskega otroka v italijanski šoli. Zgodba je pomaknjena v čas, ko se je fašizem razbohotil in utrdil oblast. Avtor prikazuje razred slovenskih otrok, ki se med odmorom igrajo in si nagajajo. Ko po odmoru vstopi v razred učitelj, ki je zagrizen in prepričan fašist, zaloti učenko Julko spregovoriti nekaj besed v slovenščini. Izrečeni stavek deklice v slovenskem jeziku sproži v učitelju tako jezo, bes in srd, da se moški loti učenke, tako da jo, držeč za uho, vleče po razredu, dokler je ne obesi za spleteni kiti na obešalnik. Otroci v razredu ju spremljajo z očmi, učitelja očitajoče, sošolko pa z božajočim sočutjem in ji skušajo sočutnimi pogledi omiliti in olajšati bolečino.

Julka ni bila za učitelja Julka, ampak je postala Giulia. »*Učiteljeva roka je pogladila lase ob desnem sencu. Črni in trdo zlepljeni lasje, svetli kot katran. Pod nosom tenke, ošiljene brčice. V gumbnici znak s snopom in palic in sekiro med njimi. V očeh se mu je utrnilo 'Giulia' /.../ 'Giulia!' je spet jezno poklical a, s tem imenom, se zdi ne kliče nje, ampak deklico, ki so jo izročili v varstvo in jo je ona po nemarnem izgubila. 'Vieni qui', je rekel in njegove oči so se nabreknile. Julka se je premaknila, a tedaj so jo razburjeni prsti že držali za uhelj. 'Nočem slišati tega grdega jezika', je rekel in šel sem in tja pred klopmi in vlekel za uho. 'Nočem,' skoraj zasopel je bil njegov glas. 'Razumeli, da nočem?'« (Pahor 2021: 56)*

Besedilo je dvodelno. V prvi polovici avtor prikaže prešerno in sproščeno igranje otrok med odmorom. Drugi del pripovedi pa je prikaz krute kazni fašistično fanatičnega italijanskega učitelja, ki kot zaveden pristaš črne ideologije in hlapec oblasti preganja slovensko besedo iz otroških ust, spomina, možganov in srca. Podoba učitelja ni prikaz vzgojitelja, kot bi ga pričakovali v šoli, ampak je portret zatiralca, orodja oblasti, gobe, ki je morala izbrisati iz otroških možganov vsako slovensko sled. Kruta kazen, ki je doletela malo Julko, je zločin nad človekom, kratenje pravice, da se izraža v svojem jeziku.

To krutost dojemajo otroci v razredu, ko s pogledi spremljajo ubogo sošolko. Oči v živo pokažejo stisko otrok, njihovo očitajočo obsodbo početja učitelja in sočutje do sošolke. »In razred je strmel vanj in v Julko. In oči so se premikale počasi, da ne bi s prehitrim gibom povzročile njene bolečine pod njegovimi močnimi prsti.« (Pahor 2021: 56). Otroške oči, polne radosti in veselja, so v hipu postale odrasle, saj so se srečale s krutostjo odraslega, njihovega učitelja. Razigranost in igrivost je spuhтела ob nasilju, ki ga je po krivici doživela sošolka. Nasilje učitelja je pri otrocih le še okrepilo narodno zavest.

Lavo Čermelj zapiše v uvodu zbirke: »Fašistična vlada ni samo vzela slovenskim otrokom sleherne možnosti, da se učijo svojega maternega jezika v šoli ali izven nje, temveč so na vse način skušali odtrgati otroke od njihove družine. Morali so v italijanske vrtce in italijanske šole, kjer učitelji niso znali jezika. Vpisali so jih v fašistične »balilske« in nato v fašistične mladinske organizacije. Iz slovenskih otrok so vzgajali janičarje za fašistične imperialistične namene.« (Pahor 2021: 15)

Brodolom

Zgodba je postavljena v urbano okolje mesta Trst. V noveli Brodolom nastopajo člani družine iz kletnega prostora. V noveli zasledimo bodisi socialno problematiko bodisi nacionalno idejo. Realistično prikazuje naporno vsakdanje življenje te družine. Oče Štefan je vstajal zgodaj, odhajal na živilski trg ob Kanalu in prevzemal ob tovarnjaku prispelo blago, žena pa je prodajala strankam na trgu ob vsakem vremenu tolminsko maslo. Tržaški trg slikovito zaživi pred nami, z vsem bučnim vrvežem in pestrostjo ter z vrsto značajev in usod, ki so živ portret mestne četrti. Novela prikaže usodne posledice nasilne ukinitve slovenske šole fašističnih oblasti z reformo Gentile leta 1923.

Boris Pahor je doživel ukinitve pouka v materinščini, zato je lahko mojstrsko opisal stisko slovenskega otroka, ki se je znašel v šoli, kjer se je učil v tujem jeziku, ki ga ni obvladal kot sošolci italijanske narodnosti. Branko je želel postati ladijski kapitan. Deček je v slovenski šoli uspešno in dobro uspeval, ni imel nobenih težav. Učenje v tujem jeziku pa mu ni šlo tako od rok, čeprav mu je oče pomagal in se trudil, da ga nauči, kar je bilo treba znati pri pouku. Velike težave je imel pri spisju, ker imel bogatega italijanskega besedišča.

»'Nadaljuj že enkrat!' je vznevoljen kriknil učitelj /.../ 'Veliki val je zagugal parnik, se vžil na krov in se pomešal z dimom, tedaj se je mogočni trup, kakor v grlu utopljenca e il priroscafo s' annegò.' Ves razred je prasn timer. Bučen krohot, kakor da je dim potujočega se parnika bruhal z zadnjo silo vodo iz dimnika. 'Il priroscafo s' annegò?' je posmehljivo vprašal učitelj, ko se je razred malo umiril. Učenci pa so bili spet glasni, živ žav je polnil šolsko sobo in Branko je bil ves rdeč. Nič ne misli, kateri glagol je pravilen. V ušesih mu je zvonil očetov glas: 'V slovarju poišči!'«¹ (Pahor 2021: 79)

Ko je bral pred razredom nalogo o brodolomu parnika, se mu je branje zatikalo. Sošolci so se glasno smejali in posmehovali zaradi njegovih jezikovnih in slovničnih napak. V noveli se bralec sreča bodisi s socialnim bodisi z nacionalnim elementom. Proletarec skuša izvleči družino iz podzemeljske luknje in pomanjkanja ali pa skuša pomagati sinu pri jeziku. Prvi motiv je le obrisano nakazan, drugi pa je podrobno izdelan in izpostavljen. Učenje,

1 Glagol annegasi pomeni potopiti se, kar uporabljamo samo za človeka, za ladjo rabimo glagol affondare.

ki je bilo Branku v veselje in slast, se je spremenilo v pravo moro in muko, pokoro, ki mu uničuje sanje in želje. Šolska naloga o brodolomu je podoba življenjske resničnosti. Vztrajanje na začrtani poti postane vprašanje kljubovanja, ki ne vodi ne iz kletnega stanovanja in niti v zmago nad šolo.

Branko sanjari o kapitanu in o daljnih mornarskih pustolovščinah, ker si želi iz tiste zakotne bedne luknje, kjer se tišči njegova družina. Kapitan je torej simbol nacionalne in socialne osvoboditve. Lik Štefana, proletarca in skrbnega družinskega očeta, je slikovito izrazit, ker se na eni strani bori za vsakdanji kruh in zaslužek, na drugi strani pa ga muči in mu krati spanec skrb za sina v italijanski šoli. Sin ima namreč težave, ker slabo zna tuji jezik. Oče prav tako sanjari o kapitanu, ki je pravzaprav njegov sin. Branko se ne bo več boril »z italijanščino kot z mlini na veter.« (Pahor 2021: 63)

Rože za gobavca

Novela *Rože za gobavca* je pripoved o Lojzetu Bratožu, ki je kot zborovodja v ljudeh bodril narodno zavest in krepil uporno pokončnost slovenskega človeka proti fašističnemu nasilju, ki je prepovedal slovensko besedo.

Novela *Rože za gobavca* je pripoved o Lojzetu Bratožu, ki je kot zborovodja v ljudeh bodril narodno zavest in krepil uporno pokončnost slovenskega človeka proti fašističnemu nasilju, ki je prepovedal slovensko besedo. Fašisti so Bratuža zaradi tega aretirali, ga v zaporu zastrupili in prenesli v bolnico, kjer so mu prišli slovenski fantje ponoči na skrivaj zapeti podoknico v domači prepovedani besedi. Čeprav so fašisti zastražili mrtvašnico in grob, se je k pogrebu zbrala množica ljudi, ki je na gomilo metala rože čez zid. Pisatelj Boris Pahor občuteno poda ne samo Bratuževo usihajočo zavest, predsmrtne blodnje, vznemirjenost, ampak tudi slikovito opiše upornost primorskega človeka in sočutje celotne narave z umirajočim. Pripoved se navezuje na resnični dogodek in stvarnega človeka, ki je imel velike zasluge za ohranjanje slovenske pesmi med ljudmi.

Osrednji motiv novele je pesem. Zločin nad učiteljem, zborovodjo, je zločin nad slovenstvom, ki se je izpovedalo skozi petje. Ta zavest o krutem zločinu se izraža v prizoru petja podoknice fantov, ki umirajočemu pojejo narodno pesem. Odpor primorskih ljudi proti fašizmu se kaže v nemi množici, ki se je zbrala k pogrebu, kljub prepovedi fašističnih oblasti. Metanje cvetja čez zid pokopališča je bodisi simbol odpora bodisi simbol hvaležnosti zborovodji.

Vera v boljšo prihodnost pronica skozi vse besedilo in ga preveva od začetka do konca sestavka v podrobnih opisih trpljenja, nasilja in odpora. Lojze Bratuž je v očeh fašističnih oblasti zavest slovenskih množic, zato kot tak predstavlja nevarnost.

»'Bevi canglia!' je rekel mož v črni srajci. /.../ 'Bevi!' 'Capito?' je rekel tisti, ki je imel samokres. Miličnik, ki je stal ob oknu in imel roke v hlačnih žepih, pa je rekel: 'Namazalo ti bo grlo, da boš lepše pel!' A njemu se je studilo, kakor se lahko studi gosta, oljnata tekočina grlu, ki je izvirek človeške pesmi in človeških hrepenenj. V rumenem olju v kozarcu pa je strojno olje risalo vijoličaste, zapletene risbe. 'Ti muovi, si o no?' A on je stal nem in imel litrski kozarec v roki. Držal ga je z desnico pred svoje prsi, ki so bili široke kakor njegova poštenost /.../ In pije samogibno, kakor prisluškuje, kako so dekleta pela pesem o gozdiču, ki bo še zelen, a ne zdaj. Da zbrano /.../ pije, in gosta zmes zaliva grlo in mali prostor se megli in krči pred njegovimi očmi.« (Pahor 2021: 87)

Ljudje se namreč zbirajo in prepevajo pesmi kljub prepovedi. Slovenske pesmi, ki so jih prepevali ljudje, so bile nevarne fašističnem oblastem, zato so utišali zborovodjo, da ne bi več peli. Pesem je namreč duša vsakega naroda. V pesmi je bilo bistvo Bratuževe biti. Njegova ljubezen do rodne zemlje, maternega jezika in njegovega naroda se je kazala

skozi petje in je bila kažipot za primorske ljudi v boju za narodni obstanek. Kljub nadzoru fašističnih oblasti je vseeno zadonela slovenska pesem, Bratuževa pesem, pod oknom bolnice, kjer je zborovodja umiral.

Pesem je bila pesem rodne zemlje in njegovih ljudi, bila je zadnji pozdrav učitelju domačih fantov *»/.../ in ujeta pokrajina je zadihala, se rešila bodal in samokresov in policijskih psov, čeprav je bila pesem otožna. Ni koračnica, ne bojni klic, ampak mehak sen. Izpoved trdnega človeškega srca. Zato je bila ta pesem njegova pesem, zato mu jo zanj pojejo.«* (Pahor 2021: 85)

Motiv narave je značilen za Pahorjevo pisanje, ki je vedno simbol slovenstva, domačnosti, svobode. V noveli narava zadira ob notah slovenske pesmi. Narava je torej zaveznik in zaščitnik slovenskih ljudi. Fašistično nasilje z zločinom zborovodje je samo okrepilo narodno zavest pri ljudeh in odpor do črnih oblasti. Simbol tega odpora sta množica na pogrebu in metanje cvetja čez zid na Bratužev grob.

Orient ekspres

Orient ekspres je izjema v zbirki kratke proze, ker se dogaja v času fašistične invazije v Etiopijo. V ospredju dogajanja v zgodbi sta sestri Ema in Fani, ki sta iz skromne železničarske družine s tržaško-kraškega podeželja. Mimo njune hiše vozi vlak, Orient ekspres. Fani je bila živahno lahkomišno dekle, ki je privlačilo moške poglede. Dekle je prek zabav zabredlo v razuzdanost. Ema ni več prenašala takega sestričnega obnašanja. Domače gmajne in borovi gozdiči so jo stalno opominjali na neprimerno sestrično obnašanje. Narava, ki jo je obdajala, je postala očitajoča vest. Ema je odšla v mesto in se zaposlila pri stari Grkinji kot družabnica. Fani se je Emi zagnusila na Fanini poroki, ko so jo domači povabili.

Zgodba je Emina pripoved. Emo pa bralec sreča tudi v romanu Panik trobi nji. Sestri predstavljata nasprotujoča si svetova. Lik matere obeh sester je portret kraške ženice, ki v tišini prenaša muke svojega časa. Spomin na očeta, v Italijo izgnanega železničarja, ohrani v njej navezanost na rodno zemljo. Sestri Ema in Fani ponazarjata različen odnos do rodne zemlje in kraških gmajn. Fani se proda tujcu, ko zanosi in se poroči. Ema gre v mesto, da se otrese nelagodja in tesnobe ter slabe vesti. *»Bog te bo kaznoval, 'je tiho šepnila mama. 'Non capisco', je rekla Fani.«* (Pahor 2021: 97)

Fani se je zavedala svojih zapeljivih čarov. *»Pri Fani je pomagalo njeno razvito telo, ki je razburjalo učitelja za telovadbo, vaškega tajnika, uradnike in železničarje. In ona je bila naivno ponosna, da je središče vseh želja in ko je popolnoma sprejela jezik družbe, v katero je zahajala, je bilo tudi iz občutja, da bo izgubila ugled, če bo, pa čeprav z materjo, spregovorila po slovensko.«* (Pahor 2021: 96) Fani je zaničevala slovenstvo, ker bi ji to skalilo ugled.

Rudi je bil vaščan, s katerim se je zapletla Fani. »Rudi je bil domač fant in za hip je upala, da se bo Fani spremenila, a on je bil tako njej podoben. Kar je bila Fani med vaškimi dekleti, je bil on med fanti, Dopolovaro pa njun skupen dom.« (Pahor 2021: 97)

Oba sta pohajkovala in se vlekla po vaških ulicah, zaničevala kraške gmajne in borove gozdiče in se dobrikala lučem mesta ob zalivu. Oba sta taval med kmečkim in mestnim svetom in postala v očeh Eme simbola odpadništva, moralnega in narodnega. Mesto ob zalivu predstavlja tudi rešilno bilko za Emo, zgrabi jo, ko odide služiti k stari Grkinji. *»Služiti se mora, res, a vendar bi vsakdo izbral službo pri neznanih ljudeh kakor življenje s sestro, ki si je želi mrtvo.«* (Pahor 2021: 95)

Kras, gmajne in borovi gozdiči, narava nasploh, in mesto sta značilna elementa v prozi tržaškega pisatelja. Narava in mesto si nasprotujeta. Na eni strani je narava, ki je zaščitnica in simbol slovenstva, na drugi strani pa je mesto s svojim vrvežem, ki je simbol neznanega, tujega in strahu. Kras z borovimi gozdiči, gmajnami in burjo je simbol poznanega, domačega, torej varnega zavetišča in skrivališča, skratka duša in bistvo kraškega človeka, ki se zateče vanjo, da zavaruje sebe.

Narava je simbol slovenstva kot takega. Slovenstvo je čvrsta, prepričana in zavestna izbira tu živčih ljudi. Trst z ozkimi ulicami, hrupnim vrvežem mestne množice pa predstavlja odtujenost slovenskega človeka in pooseblja občutek manjvrednosti slovenskih ljudi, ki se znajdejo v mestu ob zalivu. Slovenski človek se boji mestnega vrveža, ki zamenja tišino kraškega okoliša. Slovenski živelj pozna pač gmajno do zadnjega kotička, ker mu je domača, mestnih ulic in njihovih vijug po gričih pa ne, ker se nerad spušča mednje.

Ema beži v Trst, njen beg pa je umik pred razuzdano sestro. Njen beg v mesto je oportunistična izbira pred težo odgovornosti in bojem. Na sestrino poroko sicer gre, a se izogne konfliktu z njo, saj zapusti svatbo. Ko izve za sestrino smrt, to reši tudi spor s Fani, ker ga je smrt rešila namesto nje. Fani je izbrala italijansko kulturo, zato je simbol zavrženega slovenstva in moralnega odpadništva. Vaška vlačuga je dosledna v svojem obnašanju do smrti. Vinjeni svatje se zaletijo z avtomobili v vlak Orient ekspres. Ema ponazarja boječo nacionalno zavest, ki beži pred odgovornostjo in se zateče v mesto ob zalivu. Samo mama ostane trdno na kraški grudi do smrti. Ljubzensko razmerje ne predstavlja odrešitve, če je cena zanjo zavrženo slovenstvo. Tako razmerje vodi samo v propad.

Trst z ozkimi ulicami,
hrupnim vrvežem
mestne množice
predstavlja odtujenost
slovenskega človeka
in pooseblja občutek
manjvrednosti
slovenskih ljudi, ki se
znajdejo v mestu ob
zalivu.

Nesluteno vprašanje

V Neslutnem vprašanju avtor obravnava motiv zavedanja svojih narodnostnih korenin. Tržaški osnovnošolec Emilijo, ki stanuje v ulici pri obali, postopoma odkrije svoje poreklo in se zave, da je pravzaprav Milko. Vprašanje o slovenstvu je sprožila Rozika, ko se je Emilijo s prijateljem Srečkom, študentom padovske univerze, povzpел na Osojnik nad Kanalsko in Ziljsko dolino, kjer je srečal pastirico. Med vožnjo z vlakom v Trst Emilijo zasumi, da je prijatelj namerno zrežiral njegovo srečanje z dekletom, zato je bil Srečko upravičeno užaljen zaradi očitkov Tržčana. Emilijo se je spomnil, da je bil na prijateljevi strani, ko sta bila pri Belopeških jezerih, kjer sta oba obsojala tamkajšnje dekletke, ki se je privijalo in se dobrikalo priletnemu črnosrajčniku. Emilijo je skušal rešiti dilemo o narodnosti, v katero ga je pahnila pastirica Rozika, s prebiranjem knjig.

Ljudje se za nekaj odločijo pod vplivom vzgoje, zato se je Emilijo odločil pod vplivom italijanske šole, da je Italijan, čeprav so ga vsi, pri stricu ob Timavi in v Trstu, v zgodnjem otroštvu imeli za Milka in so se doma pogovarjali po slovensko. Ko je Emilijo vprašal mater, zakaj se nista starša z njim pogovarjala po slovensko, je ob njenem odgovoru spoznal, da strah pogosto maličji ljudi. Osnovni motiv besedila je torej raziskovanje mladega človeka in iskanje bistva.

Emilijo oziroma Milko je spremenil svoj odnos do narodnostne pripadnosti zaradi šolske vzgoje in plahosti staršev, ki niso vztrajali s slovensko besedo, ampak so se prilagodili okoliščinam. Emilijo je bil vzoren dijak, ki je marljivo zbiral znanje iz šolskih knjig, dokler ni šel s prijateljem Srečkom v hribe. Po izletu in srečanju z Reziko Emilijo začne dvomiti v italijanstvo. Srečanje z živahno plavalaso Reziko je povzročilo potres. Par dekletovih izrečenih besed je podrlo Emilijevo skalno gotovost. »Beži, beži, ti si Milko.« (Pahor 2021: 110) Tudi njegov prijatelj ni bil za pastirico Felice, ampak je postal Srečko. Rezi je bila kriva za vse njegove dvome.

Narava in Rezi sta eno in isto, ker sta simbola slovenstva. Emilijo oziroma Milko je portret tistih Tržičanov slovenskega porekla, ki se naenkrat spomnijo, da bi bilo dobro zopet spregovoriti slovensko. Ti ljudje zavržejo svoje dvome in prepričanja o nepotrebnosti slovenskega jezika in njegovi manjvrednosti. Ugotovijo pač, da je neki njihov prednik ali sorodnik Slovenec. Biti Slovenec in imeti prednika ali sorodnika Slovenca ni taka velika sramota, ker ima lahko človek nekaj koristi od tega.

Antifašizem Emilija oziroma Milka se je ustavil na pragu vprašanja slovenstva. »Ne fašist s črno majico, a vendar izmaličen človek, karikatura človeka. Ta spačenost je še fašizem v njem, njegova vzgoja v njem. Kajti on, Milko, je bil hud, da je Srečko z Jožico in Rezi domač v govorici, ki je prepovedana, je bil on, Milko, užaljen, ker te govorice ni znal, ker je bil tujec ob njih.« (Pahor 2021: 126)

Emilijo se končno odloči, kdo pravzaprav je in komu pripada, kot se je odločil njegov prijatelj Srečko. Njegova preteklost iz zgodnjega otroštva pronica na dan in se mu riše v spomin, ko je pred leti večkrat preživel počitnice ob Timavi, kjer so ga vsi imeli za Milka. Milkina mama je svoje slovenstvo previdno skrila med zidove stanovanja. »/.../ da to je tisto. To je njen strah. To je njena previdnost. Previdnost in strah, ki spreminja ljudi v mesečnike.« (Pahor 2021: 151)

Strah, pravzaprav oportunistična previdnost nekaterih zamejcev, pogosto zaklene slovensko besedo med domače zidove in stene, na ulici se njihova zavednost raztopi kot sneg spomladi. Skrb za službo ali občutek manjvrednosti slovenskih ljudi vplivata na tako obnašanje. Slovenska beseda ostane med domačimi zidovi v strahu, da je ne bi zavohal kak sosed. Zanimanje slovenskih korenin v mestu ob zalivu tako ne pusti vidnih sumljivih sledi v okolišu. Emilijo je postal Milko, izbral je kot Srečko, ki ni želel biti Felice. »Z mano govori /.../ no, kakor z mlekarico recimo.« (Pahor 2021: 152) Prijateljstvo in naključno srečanje z Reziko sta v Milku zbudila narodno zavest.

Strah, pravzaprav oportunistična previdnost nekaterih zamejcev, pogosto zaklene slovensko besedo med domače zidove in stene, na ulici se njihova zavednost raztopi kot sneg spomladi.

Jezik Pahorjevih literarnih likov v Grmadi v pristanu

Primorska govorica se zrcali v pisani besedi tržaškega pisatelja. To je portret primorske zemlje in ljudi, ki živijo med bregom in kraškimi gmajnam. Avtor spretno in mojstrsko poda svet nasprotij kraških gmajn in mesta ob zalivu Jadranskega morja. Mesto ob zalivu in kamniti Kras z borovimi gozdčiči sta najbolj zahodni del slovenskega etničnega ozemlja, kjer je prišlo do stika med slovensko in italijansko kulturo. Slovenski živelj je okusil krutost fašistične diktature, ki je vplivala na Pahorjevo prikazovanje večinskega naroda v literarnih delih. V očeh pisatelja, ki je doživel nasilje režima in njegovo raznarodovalno politiko, je bila italijanščina simbol zatiranja slovenskega človeka.

Na jezik in govorico pripovednih literarnih likov vplivajo okolje (mesto, vas oziroma Kras), starost (otroci, odrasli), socialni položaj (mestna gospodična, kmečka ženica, študent, delavec oziroma proletarec), situacija (presenetljiv in nepredviden dogodek), preteklost (otročstvo, mladost), duševno razpoloženje (jeza, bes, stiska, obup).

Bralec v pisateljevi kratki prozi naleti na italijanske besede ali povedi v slovenskem besedilu. V noveli Grmada v pristanu se starec, bivši avstrijski uradnik, nemškutar, izraža v nemščini. Tuje besede v slovenskem besedilu izražajo čustveno stanje in občutke literarnih likov v pripovedi, pričarajo vzdušje napetega pripovedovanja, presenečenja, strahu, nasilnosti, neugodja, jeze in besa, maščevanja, podcenjevanja ter veseljačenja. Pri Italijanih opisujejo jezo, bes, zaničevanje, neugodje, nasilnost, strah,

presenečenje, veseljačenje, napeto pripovedovanje, pri Slovencih pa odražajo jezo, podcenjevanje, maščevanje in presenečenje. Italijanski izrazi v slovenskem besedilu poudarjajo v sporočilu barvitost govorice posameznika, odtenek razpoloženja. Slovenski prevod bi omilil smisel in učinek stavka ali besede v kontekstu, opisane situacije ali dogodka ter misli junaka.

»'Diavolo', je zagodrnjala. Požvižgala je, škilila na cesto in spet godrnjala nad lasmi. 'Vieni amor, bianca stella,' je potem rekla /.../ 'Ecco la santa!' je rekla in pihnila sapo skozi nos.« (Pahor 2021: 96–97)²

Nemške besede v slovenskem besedilu imajo podoben učinek in vlogo kot italijanske, saj pričarajo poseben odtenek smisla povedi. V slovenskem prevodu ima odlomek drugačno pripovedno težo. »Zakaj jo zmerja, zakaj hodi kakor žandar po hodniku? Kaj ne moli vsak večer z njim? 'Vater unser, der du bist in dem Himmel.'«³ (Pahor 2021: 34)

Boris Pahor doda italijanskemu izrazu tudi slovenski prevod, ko želi doseči poseben učinek. Slovenski prevod je razlaga in dopolnilo, ki je vseeno še del sporočila govorca. »'Samo enkrat, a? Samo enkrat?' je hripavo vpil. 'Solo una volta, a?'«⁴ (Pahor 2021: 93)

Kod se izraža bodisi v slovenščini bodisi v italijanščini – od opisanih junakov v zgodbi bralec sreča italijanske izraze pri Slovencih, ki se sramujejo svojega porekla in ga zanikajo ter ga zaničujejo ali pa se moralno nezaželeno obnašajo. Tak primer je Fani iz novele *Orient ekspres*. Emilijo se izraža v knjižni italijanščini, ker je izsolan. Pri njem bralec naleti na knjižno italijanščino brez slovenskih vložkov v istem stavku. »Una volta sapevo /.../ Imparerò/.../ Mia mamma mi insegnerà /.../ La prossima volta parlerò bene /.../ Hvala. /.../ Ne, nisem. /.../ In to veš. « (Pahor 2021: 118) Slovenci spregovorijo v italijanščini, ko se zavestno otresejo slovenske sledi in zanikajo slovenstvo, ko podcenjujejo svojo narodnost. Tako ravna Fani, ki se izraža dvojezično, saj meša oba jezika in gre za mešanico italijanščine in slovenščine v isti povedi: »Caro mio, to so mišice, kar potipaj jih.« (Pahor 2021: 93)

Ko gre za italijanske like v pripovedi, se ti izražajo v italijanščini. Italijanski vložki se pojavijo v situacijah napetosti, nasilja, veseljačenja, doživetega pripovedovanja, jeze in besa. Taka situacija je požig Narodnega doma v Grmadi v pristanu, bes in jeza učitelja zaradi prepovedane slovenske besede v razredu, ki jo je izustila učenka v Metulju na obešalniku, prizor fašističnega mučenja Bratuža z ricinovim oljem v Rožah za gobavca. »Bevi canaglia! /.../ Bevi! /.../ Capito? Ti muovi si o no?« »Devo parlare soltanto italiano /.../ Napišite tisočkrat!« (Pahor 2021: 52)

Literarni liki v kratki prozi *Grmada v pristanu*

Boris Pahor se je v svojih novelah in črticah osredotočil na slovenskega človeka, Italijane opisuje kot dopolnilo. V ospredju je predvsem razmišljanje in doživljanje slovenskih ljudi, razmišljanja opisanih Italijanov pa so redka in kratka. Avtor verjetno dobro pozna slovensko dušo, manj pa italijansko. Italijanski liki so večinoma negativni, njihova negativnost je pogojena z opisovanjem razmer v dobi fašističnega nasilja, npr. v črtici *Metulj na obešalniku* je učitelj fanatik fašistične ideologije. Črne srajce v noveli *Rože*

² Slovenski prevod: »'Hudič,' je zagodrnjala. Požvižgala je, škilila na cesto in spet godrnjala nad lasmi. 'Pridi ljubezen, bela zvezda,' je potem rekla /.../ 'Evo, svetnica!' je rekla in pihnila sapo skozi nos.«

³ Slovenski prevod: »Zakaj jo zmerja, zakaj hodi kakor žandar po hodniku? Kaj ne moli vsak večer za njim? "Oče naš, ki si v nebesih."«

⁴ Slovenski prevod: »'Samo enkrat, a? Samo enkrat?' je hripavo vpil. 'Samo enkrat, a?'«

Učiteljski kader je v času fašizma imel nalogo poitalijančiti slovenske otroke. Pojem učitelja ni bil pri slovenskih učencih simbol dobrega, ampak je postal simbol zla.

za gobavca so portret fašističnih pretepačev, ki so imeli nalogo kruto obračunati z zborovodjo. Negativnost italijanskih likov se kaže predvsem v obnašanju italijanskih učiteljev, npr. v noveli Brodolom in v črtici Metulj na obešalniku.

Učiteljski kader je v času fašizma imel nalogo poitalijančiti slovenske otroke. Pojem učitelja ni bil pri slovenskih učencih simbol dobrega, ampak je postal simbol zla. Vzgojitelj je bil poslušno in slepo orodje režima, ki je moral v praksi izvesti fašistizacijo države in poitalijančevanje slovenskih otrok. Portret fašista v noveli Nesluteno vprašanje nam razkrije tudi socialno plat med črnosrajčniki. Možakar je oblekel črno srajco predvsem zaradi revščine pri hiši v južni Italiji. */.../, ki bil stradal na sicilskih fevdih, da mu niso dali črne srajce in ga poslali stražit mejo na Alpah, da bo lahko jedel trikrat na dan.*» (Pahor 2021: 127)

Liki slovenskih žensk so pogosti. Ženske nihajo med prepričanim in trdnim slovenstvom, ki je večinoma vezano na kraški grunt, (npr. Fanina in Emina mati, pastirica Rozika), a je tudi prisotno v mestu (npr. šivilja Mici), in zanikanjem le-tega, (npr. vaška vlačuga Fani), ali pa se previdno plaho skriva med domačimi zidovi mestnega okolja. (npr. Emilijina mati). Moški literarni liki so bodisi narodnostno zavedni (npr. Štefan v Grmadi v pristanu in Brodolomu, Lojze Bratuž v Rožah za Gobavca), ali pa povsem negativni (npr. starec nemškutar v Grmadi v pristanu).

Pri moških likih naletimo na začetno negativnost, ki se potem spremeni v pozitivnost (npr. Emilijo oziroma Milko v Neslutenem vprašanju). Ta sprememba nravi lika je povezana z narodno zavestjo. Junak se dokoplje do slovenstva, čeprav ga je zanimal ali celo zaničeval, ker je sprejel italijansko kulturo. Pri Italijanih zasledimo prevladovanje moških odraslih likov, ki so negativni (npr. Brankovi sošolci v Brodolomu). Pozitivni so samo mulci iz društva Kavelj V žrelu kamnitega leva. S slovenskimi sovrstniki jih družijo usoda revščine. Pisatelj se je osredotočil na moški spol večinskega naroda, ki ga je prikazal v slabi luči predvsem zato, ker je želel opisati nasilje fašističnega režima, ki ga je tudi sam doživel kot otrok, mladostnik in odrasel. Pri avtorjevem opisu slovenskih otrok naletimo na pozitivne like (npr. Evika, Olgica, Branko v Grmadi v pristanu, Branko v Brodolomu, Julka v Metulju na obešalniku). Vsi doživijo verbalno nasilje in tudi fizični napad odraslih, ki so Italijani (učitelj, profesor).

Sklep

Boris Pahor postavi slovenskega človeka pred odgovornost narodne opredelitve, ko nariše niz portretov razpona slovenstva – od trdne pripadnosti narodu do zanikanja ali odkritja pozabljenih in zanikanih slovenskih korenin. Njegovi liki ponazarjajo tipičnega zamejca, ki se premika med trdno narodno zavestjo in zanikanjem slovenske biti. Fašistična diktatura se je globoko zakoreninila v njegovo dušo in ostala priklenjena v njegovi prozi. Avtor se dosledno ukvarja z nacionalnim vprašanjem. Motiv fašističnega nasilja je stalni spremljevalec njegovega literarnega ustvarjanja bodisi v kratki prozi bodisi v romanih. Fašizem in nacizem sta simbola zaničevanja človeka. V ospredju vsega pisateljevega literarnega dela je vprašanje narodne identitete, ki se kaže v svobodni rabi lastnega jezika. »Prav iz te notranje nuje je pognal avtorjev brezkompromisni upor zoper vse totalitarne sisteme – od fašizma in nacizma do komunizma – sistemi, ki so tako usodno zaznamovali dvajseto stoletje in tudi njega samega.« (Pirjevec 2020: 93) Pahorjeva proza je »proza etosa, ki zahteva osebne odločitve in usmerja k zgodovinskim nalogam.« (Pogačnik 2001: 379)

V vseh Pahorjevih delih bralec ne spozna samo fašističnega nasilja in nacističnih grozot, ampak se seznani tudi z odnosom tržaških someščanov italijanske narodnosti do tu živčih Slovencev, ki jim niso priznali osnovnih pravic, njihove pripadnosti mestu ob zalivu, Trstu. »Kot sam Boris Pahor poudarja v intervjuju, mu je pri pisanju šlo predvsem »za zvestobo usodi ponižanih in razžaljenih, kot sem našel v naslovu romana F. Dostojevskega /.../ Zato je moje delo v resnici poskus prikaza naše izpostavljenosti uničevanju« /.../, kamor sodi tudi prepoved uporabe maternega jezika.« (Pirjevec 2020: 182)

Viri in literatura

- Brecelj, M. (2013). *Obmejna književnost in avantgardizem*, Trst: Mladika. 12.
- Inkret, A. (1980). *Novi spomini na branje*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Horvat, J. (2012). *Navdih in besede. Pisatelji in pisateljice s Tržaškega*, I. knjiga. Trst: Mladika.
- Kmecl, M. (1976). *Mala literarna teorija*. Ljubljana: Založba Borec.
- Kos, J. (2005). *Literarna teorija*. Ljubljana: DZS.
- Kos, J. (2002). *Pregled slovenske književnosti*. Ljubljana: DZS.
- Kos, J. (2005). *Pregled svetovne književnosti*. Ljubljana: DZS.
- Mahnič, J. (1974). *Leposlovno delo Borisa Pahorja, Boris Pahor, Varno naročje*. Maribor: Založba Obzorja.
- Pahor, B. (2013). *Grmada v pristanu*. Trst: Mladika.
- Pahor, B. (1960). *Na sipini*. Ljubljana: Slovenska matica.
- Paternu, B., Glušič-Krisper, H., Kmecl, M., (1967). *Slovenska književnost 1945/65*, prva knjiga. Ljubljana: Slovenska matica.
- Pirjevec, M. (2020). *Tržaška branja*. Trst: Mladika.
- Pirjevec, M. (1997). *Sodobno slovensko pripovedništvo na Tržaškem. Tržaški zapisi*. Trst: Mladika. 9–25.
- Pirjevec, M. (1997). *Dvoje izvorov slovenske književnosti*. Ljubljana: Slovenska matica.
- Pogačnik, J. (1967). *Sodobno tržaško slovstvo*, Knjižnica Sivi kondor, Rusi most. Ljubljana: Mladinska knjiga – ZTT.
- Pogačnik, J. (1972). *Slovensko zamejstvo in zdomsko slovstvo*. Trst: Zaliv.
- Pogačnik, J. (1972). *Zgodovina slovenskega slovstva*, 8. Maribor: Založba Obzorja.
- Pogačnik, J. (1972). *Sodobna slovenska književnost v zamejstvu in zdomstvu*. XV/2: Novi Sad: Filozofska fakulteta.
- Pogačnik, J. (2001). *Zgodovina slovenskega slovstva, knjige 2–5*, Ljubljana: Cankarjeva založba, 1969–1970.
- Purič, V. (2020). *Sodobne tržaške pesnice*. Trst: Mladika.
- Sušić, M. (1986). *Boris Pahor: nacionalno vprašanje v njegovih novelah in črticah*. Diplomski naloga. UL Filozofska fakulteta.
-